

MAJOROSSY IMRE GÁBOR

**„NOSZSA, TI BAJNOK
HAZAFIAK!”**

**ISKOLADRÁMÁK A PÉCSI KLIMO-
KÖNYVTÁRBAN**

KIVONAT: Amikor Klimó György pécsi püspök (1751–1777) 1774-ben megnyitotta könyvtárát a nagyközönség előtt, titkon abban reménykedett, hogy az a valamikor újraalapítandó egyetem könyvtárává válhat. Ennek következtében a könyvtár széles gyűjtőkörrel rendelkezett, így irodalmi művek is a könyvtár állományába kerültek.

Klimó püspök idejében virágzott az iskoladráma műfaja, melynek néhány képviselője a könyvtárban is megtalálható. Jóllehet, egyrészt nem módszeresen gyűjtöttek iskoladrámákat, másrészt olyanok is ekként lettek besorolva, melyek nyilvánvalóan nem azok, mégis figyelemreméltó az a néhány, a drámai műnemhez tartozó szöveg, melyeket a könyvtár őriz. Az alábbi tanulmány pusztán rövid ismertetőt kíván adni a négy latin, egy olasz, egy francia, egy horvát és az egyetlen magyar műhöz.

KULCSSZAVAK: katolikus reform, iskoladráma, jezsuiták, szöveggönyv, József-történet, mitológiai alakok

IMRE GÁBOR MAJOROSSY

**„NOSZSA, TI BAJNOK
HAZAFIAK!”**

**SCHOOL DRAMAS IN THE LIBRARY
OF BISHOP KLIMO (PÉCS,
HUNGARY)**

ABSTRACT: When the library was opened to the public in 1774, Bishop Klimo hoped that one day it would become the library of the university that was to be reestablished. Therefore, the library had to collect works from a wide range of areas, including literature and literary studies. The genre of school dramas flourished during the bishop's time, so such works were also added to the library. Even if these were not systematically selected and sourced, and some works were incorrectly classified, these texts seem truly remarkable. The present essay aims to provide a short introduction to further research into the plays written in Latin, Italian, French, Croatian and Hungarian.

KEYWORDS: Catholic reform, school drama, Jesuits, libretti, Joseph's story, mythology

Bevezetés: kulturális háttér

A felső-magyarországi jobbágy családból származó pécsi püspök, Klimo György éppen kétszázötven esztendeje, 1774-ben nyitotta meg könyvgyűjteményét *publicae omnium utilitati* a nagyközönség előtt, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy a valamennyi tudományág – így a teológián túl a jogi, orvosi, bölcséleti és természettudományi területek – műveit magában foglaló könyvgyűjtemény a majdan újraalapítandó egyetem könyvtárává válhassék. Még ha ebbéli törekvése nem járt is sikerrel, Klimo püspök több, mint két évtizedes pécsi tevékenysége jelentős oktatósi, kulturális és hitbéli föllendülést hozott a városnak. Mindezekon kívül a püspöki palotát átalakíttatta, templomokat építtetett és újjátartott föl, másokkal együtt kezdeményezte a Szent Jobb-körmenetek megtartását, valamint elnyerte az érseki pallium viselésének jogát, ami Pécs városának és püspökségének tekintélyéhez, a korszellemhez illeszkedően, jelentősen hozzájárult.

A püspök egykori könyvtára ma a Pécsi Tudományegyetem kebelén belül, változatlanul nyilvános intézményként működik, és csaknem kimeríthetetlen kincseket tartogat mind az érdeklődő nagyközönség, mind a tudomány különféle szakterületein tevékenykedő kutatók számára. Az egyik ilyen szakterület éppen az irodalomtörténet lehet, melynek csupán apró szelete az egykor oly népszerű iskoladráma műfaja. Jóllehet, a protestantizmus viszonylag kevésbé és viszonylag eredménytelenül érintette az egyházmegyét, valamint az iskoladráma műfaját művelő rendek nem, vagy csak rövid ideig tevékenykedtek Pécsen, a Klimo-féle könyvtár mégis őriz néhány művet ebből a különös műfajból.

Műfajtörténet dióhéjban

Nem szükséges itt a didaktikus szándékkal írott, vagy szerkesztett, a drámai műnembe sorolható műveknek az antikvitásig visszanyúló történetét áttekinteni. Pusztán az emlékezet fölfrissítésére és a kontextus föllevenítésére érdemes fölidézni a jól ismert tényeket: az iskoladrámák fölvirágzása a tizenhatodik század végén kibontakozó katolikus reformhoz köthető, hiszen a trienti zsinat

(1545–1563) rendelkezéseinek gyakorlati megvalósítása a mai szóval közoktatásnak hívott képzési szintet is érintette. A katolikus oktatási intézményekben – nyilvánvalóan a sikeresen alkalmazott, friss protestáns iskolai színházi kezdeményezésekre válaszul – egyre fontosabbá vált a tanító célzatú, egyben szóra-koztató, esetenként humoros iskoladráma alműfaja. A színművek néha egy-egy antik darab rövidített változatai voltak, ám még inkább szívesen merítettek témát a Szentírásból, egy-egy szent életéből, vagy pusztán valamilyen erkölcsi tanítás köré költött, épületes történetből. Szerzőik az iskolának általában fiatalabb tanárai, a színészek pedig maguk az iskolások, pontosabban, növendékek voltak.

A lelkipásztori tevékenység mellett a pécsi püspökök¹ figyelme kiterjedt az elsősorban a jezsuiták és a piaristák által fölkarolt és művelt színházművészeti tevékenységre is, ennek megfelelően könyvtáruk számára is beszereztek néhány efféle művet. Így egykori könyvtárunkban találunk olyan, latin, francia, olasz, horvát és magyar nyelvű műveket, melyek az egykori katalogizálás során – amint látni fogjuk, nem minden esetben teljesen indokoltan – iskoladrámaként soroltattak be. A továbbiakban pusztán vázlatosan bemutatjuk az 1699 és 1820 között keletkezett darabokat, különös tekintettel az első pillantásra föl-tárható költői üzenetükre, ám részletes irodalom- és drámatörténeti elemzésre ehelyütt nincsen mód. Az itt következő tanulmány inkább egyfajta bevezető kíván lenni, mely a későbbi könyvtár-, színház- és irodalomtörténeti kutatások kiindulópontjául szolgálhat.

Idegen nyelvű darabok

A négy legrégebbi színmű – latinul

A könyvtárban föllelhető első, iskoladrámaként besorolható mű az 1699-ben keletkezett, háromfelvonásos, több, mint száz (!) szereplőt, illetve kóristát föl-vonultató, *Hymenaei de Marte Triumphus* című színdarab² – mely aligha iskol-

1 Az itt bemutatott művek bekerülési adataiból következően többnyire Berényi Zsigmond (1740–1748) és Klimó György (1751–1777) püspökségének idejében.

2 Jelzete: PTE ETKK TGYO Klimó Könyvtár, V. IV. 8/3.

adráma, valójában inkább *libretto* –, melyet Ferdinand Tobias Richter³ költött. A műnek többféle kiadása is létezik, ám szövegükben csaknem azonosak: antik világba helyezett prologusában és epilógusában fölvonultat ugyan néhány mitológiai alakot, ám cselekményét tekintve merőben történelmi magvú mű, sőt, valójában évfordulós emlék: a női főszereplő, Adelheid ugyanis hatszáz esztendővel a mű keletkezését megelőzően, 999-ben hunyt el.

A darab, a kornak az antik drámairodalmat imitáló szokása szerint, kétrészes *Argumentum*mal, valamint *Prologusszal* kezdődik. Az *Argumentum* történeti forrásra hivatkozással röviden ismerteti a mű történelmi hátterét, melybe az egyértelmű megkülönböztetéssel jelzett („Fingit Poësis”) fikciós darabot illeszti. A *Prologus*ban pedig a koraközépkori tárgytól merőben idegen, kozmikus mitológiai játékra kerül sor, melyben a harcias Mars okozta káoszt először Iuppiter Phoebe titánia és a nimfa Hesperidák segítségével legyőzi, majd pedig Hymenaeusnak, a házasság istenének elküldésével új világosságot gyújt. Végül pedig a fölvirágzás gyümölcsét, a Római Birodalmat szimbolizáló aranyalmát Hymenaeus Iuppiternek nyújtja át:

Hoc pomum aureum
Hoc donum citreum
Italia dat.
Est proemium laboris
Hoc licium amoris.
Amantium odaeum
Victoriae trophaeum!
Hymenaei plaude Numen!
Vibra taedas, jacta lumen!
*Hoc pomum aureum.*⁴

3 Ferdinand Tobias Richter (1651–1711) német zeneszerző és orgonaművész volt, aki tevékenységét főleg Bécsben teljesítette ki: számos operát, oratóriumot és egyházi műveket alkotott, továbbá három, a korabeli jezsuita színházi gyakorlatban előadott drámát is írt.

4 Richter 1699, B2r.

Már a bevezető olvasásakor is szembetűnik a műnek az előadásra előre pillantó kidolgozottsága: a lapszéli jegyzetek mozgásra és beszédmódra vonatkozó utasításokkal látják el a szereplőket. Nem véletlenül, hiszen a mű 1699-ben I. Lipót császár fiának, I. Józsefnek és nejének, Amáliának az esküvőjén ténylegesen előadatott, mégpedig nem pusztán prózában, de zenei kísérettel is.⁵

A darab értékelésének valódi kérdése azonban nem is az előadás lehetséges módja, hanem a kétfajta fikciós világábrázolás viszonya: miközben mindkettő – nyilvánvalóan, illetve bevallottan – a képzelet szüleménye, vajon mi a közös pont, mely ezt a két világot összekapcsolja. Nem nehéz fölfedezni: Hymenaeus az Otho (azaz I. Ottó német-római császár) és Adelhaida közötti szerelem jelképe, melynek gyümölcse az aranyalma, azaz a Német Nemzet Szent Római Birodalma – lásd az *Epilogus* leírását:

[...] Hymenaeus Imperiali Aquilae innixus, et pomum aureum manu tenens subactum Martem, applaudentibus Amorum geniis, curru cloriae ducit in triumphum: mox triumphos suos explicans conversa repente scena in erigentis se Aquilae sinu Augustum Romanorum Regem Josephum, et aperientis se aurei pomi forma Augustam Reignam Amaliam triumphantia orbis gaudia repraesentat.⁶

A szerző tehát valódi *Gesamtkunstwerk*et alkotott, hiszen a szavak, a szereplők, a dikció(ra vonatkozó utasítások), a mozgás, a zene és a színpadkép egyaránt a művet – nem kevésbé pedig az ünnepeltek is – szolgálták.

Sub olea pacis et palma virtutis

A második, 1723-ban keletkezett, valószínűleg Matthias Zill jezsuita által írott darab⁷ – nemkülönben inkább szövegkönyv, mint iskoladráma – több szempontból is kapcsolódik az előzőhöz: ismét fölbukkan I. Ottó német-római császár, aki – amint az *Argumentum* arról beszámol –, amikor (Szent) I. Vencel királyt Wormsba hívta, őt angyaloktól övezve aranykereszttel látta megjelöltetni, mire ő maga

5 Ehhez lásd: Wittwer 1934.

6 Richter 1699, Nv.

7 Jelzete: PTE ETKK TGYO Klimo Könyvtár, S. IV. 7/13.

ékesítette föl a cseh uralkodót királyi jelvényekkel. Csakúgy, mint az első említett darabot, a vallásos-uralkodói témát szimbolikus antik elő- és utóhang keretezi. Ráadásul a mű ugyancsak megzenésítettett: Jan Dismas Zelenka (1679–1745), az időnként nem elegendő figyelemben részesülő, nagyszerű életművet alkotó, ma teljes anakronizmussal csehként azonosított, valójában német nyelvű, a német kultúrában nevelkedett és tevékenykedő, következőképp német zeneszerző éppen 1723-ban melodramát⁸ komponált abból az alkalomból, hogy VI. Károly (Mária Terézia későbbi császár- és királynő apja) Prágában megkoronáztatott.

A darab az *Argumentum*ban megadott, a megdicsőülés párhuzamára építő cselekményt annyiban módosítja, hogy a pusztán a keresztény jámborsági hagyománytól elemeli, és az elvont eszmék antikvitásra emlékeztető világába helyezi. Így szerepelhet benne Ottó és Vencel, de a megszemélyesített Csehország és Morvaország, valamint a Pietas, a Justitia, sőt a Zelus Eucharisticus is. A mű vallásos főszereplője változatlanul az Oltáriszentség tiszteletében kiváló Vencel:

Propitius utinam Caelitum praestet favor!
Referte gressus, donec obsequia petam.
O! Fons bonorum summe largitor Deus!
Potentia tuae dexteræ servo mihi
Defert honores Regios, virtus tamen
Me vilitatis conscium reddit meae.
Habe Coronam, pedibus et Sceptrum tuis
Substerno, titulos abdico, gratus fave.
Totum refundam, quidquid indigno favor
Humanus addit gloriae, solum fidem
Populis adauge subditis juri meo;
*Haecaeviterni faederis testes erunt.*⁹

8 ZWV 175.

9 Zill 1723, C2v.

Ám a hangsúly fokozatosan áttevődik az elvont alakok, illetve a Habsburg-ház immár holt és még élő tagjainak megjelenítése révén elhangzó dicsőítésére, mint például:

*Zateciana Tellus
Offert munera tritici;
De farre plena mundo
Circum jugera fluctuant,
Quo panis Angelorum
Praebet mystica fercula
Habsburgico palato.¹⁰*

Látható tehát, hogy a magasztos, vallási jellegű történelmi maggal rendelkező alapanyag valójában arra szolgálhatott, hogy az aktuális reprezentációs feladat végrehajtassék: Zill megírta, Zelenka megkomponálta és előadatta. Hogy mindkettőn, valamint a közel százötven szereplő maradandót alkotott, Zelenka időnként ma is előadásra kerülő műve ékesen bizonyítja.

Annus saecularis Universitatis Tyrnaviensis ludo poëtico propositus

A szerény zsebkötetben¹¹ megjelentetett, 1735-ben, talán az egyetem hallgatói által¹² költött és szerkesztett, a nagyszombati egyetem tanéveiről szóló darab valóban iskolai környezetben született – de nem dráma, hiszen drámai konfliktust nem tartalmaz, így inkább annak nevezhető, aminek a címlap jelöli: *ludus poëticus*nak. A merőben antik mitológiai világba helyezett, tizenkét

10 Zill 1723, Fr. Az idézet első sorában a mai Žatec (a korban: Saaz) városára történik utalás.

11 *Annus saecularis universitatis Tyrnaviensis*, Berger, Tyrnaviae, 1735, jelzete: PTE EGTK TGYO Klimó Könyvtár, MM. IX. 22.

12 Szinnyei József legendás bibliográfiája a művet Milkovics Mihály jezsuitának tulajdonítja: Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*, VIII., 1412., ezen a véleményen van Staud Géza: *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai I. (1561-1773)*, MTAK, Budapest, 1984, 168-169.

paragrafusból, azon belül túlnyomóan időmértékes latin nyelvű monológokból álló műben Pallas (Athéné), továbbá Calliopé, az elbeszélő költészet és Melpomené, a dráma műzsája jut szóhoz, mégis Pallas mint a művészeteknek és a kézi mesterségeknek – röviden és tömören: a tudásnak – istennője főszereplő marad; Calliopé szövegét a IX., Melpomenéét a X. paragrafusban olvashatjuk.

A mű cselekménye mindössze annyi, hogy Pallas éppen megnyitni készül az 1735. esztendő a nagyszombati egyetemen, amikor jelentkezik a két műzsa, hogy az ünnepségen ők is szívesen részt vennének – ám ők csak később jutnak szóhoz. Pallas előbb felsorolja, miért szükséges nagyszabású ünnepélyt tartani,¹³ amely annyira nagyszabású, hogy egészen az 1725. évre is vissza kíván tekinteni.¹⁴ Ezt támogatja ugyan Pallas,¹⁵ ám a lustaság minden formájától elzárkózik.¹⁶ Ezek után Pallas megnyitja az 1735. évet,¹⁷ egyben pedig emlékezteti is az egyetemi ifjúságot, hogy a pindusi műzásokra is figyeljenek. Erre válaszként maga az esztendő vállalja, hogy gondot visel Pindusra, azaz Apollón és műzások találkozóhelyére.¹⁸ Csak ekkor jut szóhoz Calliopé, aki beszédében közreműködését ajánlja, hogy az egyetem még kiválóbbá váljék,¹⁹ Melpomené pedig visszatekint a nehézségekre.²⁰ Ugyanez a visszatekintés folytatódik a XI.²¹ paragrafusban, melyben a megszemélyesített esztendők 1726-tól 1734-ig hol disztichonokban, hol szapphói strófákban köszöntik az 1735. évet. A záró, XII. paragrafusban az esztendő köszönetét fejezi ki elődeinek, és ígéretet tesz, hogy

13 „Pallas dilatae Inaugurationis causas adfert.” Annus 1735, 8.

14 „Annus 1725. nomine reliquorum ad Inaugurationem sollempnitatem admitti postulat.” Annus 1735, 10.

15 „Pallas Petitioni subscribit.” Annus 1735, 11.

16 „Pigritia a Pallade excluditur.” Annus 1735, 12.

17 „Pallas annum 1735. in saecularem universitatis inaugurat, et ejusdem primo saeculo juventutem laudat.” Annus 1735, 15.

18 „Annus saecularis Palladis sententiae subscribit, et quidquid eveniat, res Pindi omni solertia curandas statuit.” Annus 1735, 23.

19 „Calliope se ad res primo saeculo Universitatis Tyrnaviensis illustriores ordnandas anno saeculari offert.” Annus 1735, 24.

20 „Melpomene Calamitates primi saeculi cantandas ab Anno saeculari exposcit.” Annus 1735, 30.

21 Melyet a pécsi kiadás II.-nek jelöl.

tanácsaikat követni fogja,²² a kötetet pedig egyfajta évfolyamnévsor („Nomina offerentium”) zárja.

Amint látjuk, a kicsiny kötetben a korabeli egyetemi-jezsuita latin nyelvi kultúra és mitológiai műveltség szokásos, igen magas színvonalú emlékével találkozhatunk. Jóllehet, nem találunk színlapot, szereposztást, illetve bármilyen utalást, hogy melyik, a névsorban föltüntetett hallgató melyik „szerepet”, pontosabban részletet, illetve monológot szavalta, annyi egyértelműen kitűnik, hogy az esztendő metaforájával megjelenített évfolyamok, azaz az egyes évfolyamokon tanuló, majd pedig életpályájukra lépő diákok egymás számára is tanulságos tapasztalatokat gyűjtő és közvetítő közösséggé formálódtak, mely közösség megőrzendő és megbecsülendő érték lehetett.

A kiemelkedő műveltség és kultúra fényében különösen meglepő, hogy a zsidó-keresztény hagyomány teljes mértékben hiányzik a műből: a Szentírás semelyik könyve sem idéztetik; szentírási alakok, szentek nem bukkannak föl, illetve a kereszténység egyetlen fogalma sem kerül elő a szövegben. A klasszikus verselésű, emelkedett stílusú, többé-kevésbé testetlen mitológiai alakokat megjelenítő szöveg egyfajta elvont térben játszódik, ahol időtlen alakok tekintenek az egyetem tanéveire, illetve veszik oltalmukba a kezdődő esztendőt.

Zrinius ad Sigethum

A Klimó-könyvtár legkésőbbi latin nyelvű, 1738-as keltezésű, ténylegesen akként azonosítható iskoladrámája²³ valódi magyar témát ragad meg: Zrínyi kirohanását és halálát (1566). A mindössze nyolc lapnyi, Zrínyi, a fia és két hadvezér (*tribunus*) között zajló, pergő párbeszéd a nemzetért vállalt halál magasztos elfogadásával zárul:

O Patria! o tanti causa laboris!

Hanc tibi devoveo, perque occurentia tela

22 „Annus saecularis antecedentium Annorum munera grata habet, eorumque monitis se obtemperaturum pollicetur.” Annus1735, 42.

23 Jelzete: PTE ETKK TGYO Klimó Könyvtár, NN. II. 24/18.

*Innocuam sacrabo animam. Tam sit tibi victima grata,
Quam tristis mihi. Sed capiti ornamenta ferantur.
Sic mortis celebrare diem nos condecet istum
Natalem ut reliqui. Sic sic juvat ire sub umbras.*²⁴

A művet Andreas Friz jezsuita költötte, vagyis immár a harmadik olyan színművel találkozunk, amely jezsuitától, illetve jezsuita környezetben keletkezett.²⁵ A háromrészes darab közvetlenül Zrínyi kirohanása előtt játszódik, és azon kérdés körül szerveződik, vajon a keresztény hit védelme és a család vitézi hagyománya megkövetelte becsület mindenképpen az önfeláldozást követeli-e meg, vagy pedig bölcsebb lenne az egyezkedés a muszlimoknak már akkor is rendkívül híres és legendás képviselőjével, Szulejmán szultánnal – aki ekkor már halott, ám erről a magyar vitézek mit sem tudtak. Az önfeláldozás, vagy megegyezés kérdésében a történelmi hűséggel szemben a darabban föl-leptetett fiatal Zrínyi életének megóvása és későbbi hadvezéri karrierje során aratni remélt sikerei is fölmerülnek:

*Quotquot superviveris annos,
Non hostes deerunt, etiam per secula multa
Ex te natorum est gens suffectura triumphis.
Scilicet ut venias Euxeni ad littora Ponti,
Ultra opus est, certo nec Pontus lerminat hostes
Limite. Disjungit parvo discrimine terras
Bosphorus; hostiles trajectus Bosphorus oras
Ostendet.*²⁶

24 Friz 1738, 15.

25 Mára feledésbe merült, de a jezsuiták Pécsset is fontos szerepet töltöttek be a művelődésben. „A jezsuiták még a török alatt, a 17. század derekán telepedtek meg Pécsen a Mindenszentek temploma környéki polgárházakban. Kollégiumukat viszont csak évtizedekkel később, 1732-ben tudták véglegesen felépíteni a mai Széchenyi tér nyugati felén. [...] Fellelt adatok szerint 1688. és 1771. között összesen 92 színjátékot adtak elő a városban csaknem 120 alkalommal.” Márfi 1998, 26.

26 Friz, 1738, 9.

A szerző ennél messzebb nem megy, és nem kínál alternatív – vagy, divatosabb szóval: kontrafaktuális... – történelmet, hanem, amint fentebb láthattuk, a szigetvári hőst végül eléri tragikus sorsa. A színmű tehát egyetlen, hexameterből álló vita, mely minden túlvilági – vallási, vagy mitológiai – szereplőt és tényezőt mellőzve, pusztán a dialógusok retorikai érvelésével²⁷ kísérli meg a nemzeti sors és a kereszténység védelmének legfontosabb kérdéseit egyesíteni, mégpedig egy olyan tragikus esemény föllevenítésével, mely máig a nemzeti emlékezet része.

További három színmű: olaszul, horvátul, franciául

Szent Ilona kultusza

A további három darab egyenként is különlegességnek számít. Az 1747-ben, Pozsonyban kinyomtatott, zenével kísért, *S. Elena al Calvario* (Szent Ilona a Kálvárián) című, olasz nyelvű színmű²⁸ igen hasonlatos a *Sub olea pacis et palma virtutis* című, Zelenka megzenésítése révén híressé vált darabhoz. Szerzője a számos oratórium²⁹ szövegkönyvének szerzője, Pietro Metastasio (valójában: Pietro Antonio Trapassi, 1698–1782). Oratóriumainak jegyzékében megtaláljuk a *Sant' Elena al Calvario* címűt is, mely Antonio Caldara (1670–1736) megzenésítésében 1731-ben mutattatott be a bécsi császári udvarban – ám Pécsen nem ez a változat őriztetik. A színműnek a Klimó-könyvtárban 1747-es keltezéssel föllelhető változatát az orsolyiták kolostorában adták elő, Bécsben, Matteo Lucchini zenéjével. Ha a Caldara-változat udvari előadásra készült, ta-

27 A korban a jezsuita iskoladráma-irodalom meglehetősen változón megy keresztül: „Au début du XVIIIe siècle des changements importants s'effectuent dans le théâtre jésuite européen: le théâtralisme baroque commence à perdre de son importance et un groupe d'auteurs jésuites reprend les traditions du théâtre classique français du XVIIe siècle, autrement dit ils mettent au centre le texte dramatique et le héros en n'utilisant que des moyens rhétoriques à la place des attractions mythologiques et musicales.” Pintér 2009, 243.

28 Jelzete: PTE ETKK TGYO Klimó Könyvtár, OO. VI. 40/13.

29 Pl. *Per la festività di Santo Natale, 1727, Giuseppe riconosciuto, 1733.*

lán joggal föltételezhetjük, hogy az orsolyitáknál előadott Lucchini-változat közelebb állhat az iskoladráma műfajához.

Már címéből sejthetően a cselekmény (Szent) Ilona (Heléné) császárné zarándoklatát mutatja be, mellyel Izajás próféta jövendölését teljesíti be „[...] dicsőséges lesz nyugvóhelye.” (Iz 11,10c)³⁰ Amint az közismert, a császárné nem csupán a föltámadás barlangját látogatta meg, de megtalálta Krisztus keresztjének maradványait is. Kifejezetten meglepő azonban, ahogyan a Szent Sír megtalálására reagál: nem az öröm, hanem Krisztus szenvedései fölötti bánkódás keríti hatalmába:

Nel mirar quel sasso amato,

Che raccolse il sommo Bene,

Mi ricordo le sue pene,

*Mi rammento il nostro error.*³¹

A három megtalált keresztadarab egyike föléleszt egy halottat, erről Eustatio számol be:

La Croce appressa, (Onnipotenza eterna!

Che non ottiene una Pietà verace?)

Come se a viva face

Face poc'anzi estinta

S'avvicina talor, subito splende,

L'altra fiamma non tocca, e già s'accende:

[...]

S'apre il labro a' respiri: e non intende

L'anima sbigottita

*Chi la richiami alla seconda vita.*³²

30 Erre az *Argomento* is rámutat: „[...] altro non significa, secondo la spiegazione di Niccolò di Lyra, e di S Girolamo, se non che la Tomba del Nostro Redentore diverrebbe un giorno glorioso oggetto alla peregrinazione de' Fedeli, anche grandi, ed illustri, [...]” Metastasio 1747, A2r.

31 Metastasio 1747, B4r.

32 Metastasio 1747, C3r.

Így előbb Elena könyörög irgalomért („Pietà, Signore, perdono. Ah non sia vero, / Che il sangue prezioso, / Che spargesti per me, sia sparso invano.”),³³ majd pedig befejezésül a kórus szólít bűnbánatra: „E chi si pente, / Nel verace dolor, torna innocente.”³⁴

Egy különlegesség: a horvát József

Pécssett nem jelenthet meglepetést horvát iskoladramát találni. A Budán, 1820-ban megjelent,³⁵ a színlap tanúsága szerint vukovári horvát diákok által előadott *Josip, sin Jakoba patriarke* (József, Jákob pátriárka fia) című mű Grga Čevapović³⁶ alkotása. A tízfelvonásos (!), harminckét szereplőt, illetve kórust is fölléptető, száznegyven oldalas, önálló kötetben megjelent színmű érdekessége, hogy a szöveges részek között pontos, ma is énekelhető kottával ellátott énekbetétek is megtalálhatók, azaz inkább zenés játéknak, sőt, akár musicalnek is tekinthetjük.

A szerző a Teremtés könyvében olvasható történetre támaszkodott, ám a cselekmény szövegének átemelése nem könnyű: József történetének kanonizált, a 37. fejezettől az 50. fejezetig terjedő változatába beékelődik előbb a Júdáról és Támárról szóló 38. fejezet, majd pedig – kevésbé szervesen, mégis más hangsúllyal –, József testvéreinek két utazása.³⁷ A szerző szemlátomást hangsúlyt fektetett arra, hogy műve hiteles legyen: a kötet elején részletesen, végjegyzetek segítségével áttekinti József történetét, másrészt egy-egy kifejezéshez magyarázó lábjegyzeteket is találunk a műben, továbbá pedig minden egyes fölvonáshoz rövid tartalmi bevezető is tartozik.

33 Metastasio 1747, C4r.

34 Metastasio 1747, C4v.

35 Jelzete: PTE ETKK TGYO Klimo Könyvtár, G. II. 34.

36 Grga Čevapović (1786–1830) horvát ferences történész, író és nyelvújító volt. Pesti teológiai doktorátusának megszerzése után a teológia és az egyházjog tanára lett, később a szlavón ferences tartomány tartományfőnöke. Itt tárgyalt művén kívül két kötetben, levéltári anyagokra támaszkodva kiadta rendjének történetét. A nyelvújítási vitákban az önálló horvát helyesírás mellett állt ki, így Ljudevit Gaj (1809–1872) nyelvi reformját készítette elő.

37 Ter 42,25 – 43,14.

A József-történet szakirodalma hatalmas, melyet – mivel nem a drámairodalom-történethez tartozik – ehelyütt nem szükséges ismertetni. Annyit mégis érdemes megjegyezni, hogy még a tér és idő távolságán túl is föltűnhet a befogadó számára, milyen gondosan szerkesztett, többrétegű elbeszélésről van szó, amely az emberi kapcsolatokat is sokrétűen ábrázolja: szülő-gyermek-kapcsolat, testvérszeretet és -viszály, helyzetállás megpróbáltatás idején és az emberi élet értéke.

Čevapović, a művelt³⁸ házfőnök ezzel az összetett történettel szuverén módon bánt. A szentírási szöveg nyilvánvalóan meghaladná egy előadható darab terjedelmét, így, amint arra a darab címe is utal, Józsefnek elsősorban a családi kapcsolatai mutattnak be. Josip Jakob pátriárka fia, egyike azon testvéreknek, akikre Izrael népe visszavezeti a tizenkét törzset. A tíz fölvonásból csak egy foglalkozik Putifár feleségének erkölcstelen kezdeményezésével, a többi rész Josip kiteszittatásáról, megmeneküléséről, egyiptomi karrierjéről, fiúi szeretetéről Jakob iránt, valamint a testvéreinek való megbocsátásról szól – vagyis József helyzetéről családjában. Föltűnhet tehát, hogy a történet transzcendens rétege, nevezetesen az isteni kinyilatkoztatás – szándékközlés – emberileg nem mindig könnyűszerrel föltárható tartalmáról, illetve közlésmódjáról, azaz ez esetben az álomfejtésről mintha kevesebb szó esne,³⁹ és akkor is csak annyiban, amennyiben az Josip karrierjét elősegíti.⁴⁰ Sokkal fontosabb a testvérek összeütközése, illetve Jakob és Josip egymás iránti szeretete, végül pedig Josip megbocsátása. Bűneik miatt keservesen bánkódó, a haldoklótól búcsúzó testvéreitől a halálos ágyán Josip hosszú megindító monológban köszön el. Különösen figyelemreméltó az elméleti erénykatalógus, melyet gyakorlati megvalósításra ajánl Josip (– ne lepődjünk meg a régi horvát helyesíráson):

38 A szerző műveltségével kapcsolatban nem lehet kétségünk: héber, görög és latin hivatkozások, patrisztikai utalások és szómagyarázatok kísérik minden egyes fölvonás zárójelenetét.

39 Az ilyen jelentésű tolmács- szótó és származékai mindössze kilencszer bukkannak föl.

40 Így ajánlja egykori fogolytársát, Józsefet a kulcsár a fáraónak („Poklonise, Joso! Kralju jasnóm: / Iztolmacsi Sanak Ricsjom glasnom.” Čevapović 1820, 6. felvonás, 80.), az eredményes álomfejtés után pedig a fáraó helytartóvá nevezi ki emeli Józsefet: „Svi pojđite Namistniku Josi, / Kojino se po Āgyptu vozi: / Shto vam recse, brixno ucsinite; / Shto vam dade, zafalno primate. / On Xitarkom sveg Āgypta vlada, / I providja, da ne bude Glada.” Čevapović 1820, 6. felvonás, 85-86.

*Vira, Zakon, Jstina, Csistocha,
 Usterpljenje, Uljudnost, Krotkocha:
 Ah! kol'kosu one drage Bogu?
 Z dosta vam izkazat nemogu.
 [...]
 Kad Nevolja vas popade koja;
 Bog Abrama, Isaaka, Jakoba,
 Providiche yami svako Doba:
 Ako vazda budete kripostni,
 Usterpljivi, uljudni, radostni.⁴¹
 Az erényt Isten ígérének beteljesülése fogja kísérni:
 Posli stalnog od Godiná Broja
 Nechete vi imat tu Pokoja:
 Toche biti boxje Pripustjenje
 Za sigurno vashe oprostjenje;
 S'kojimche vas u Zemlju uvesti,
 Po Pustoshi i Moru privesti.
 Kakono je Ocem obechao,
 Israelu to Uffanje dao.⁴²*

Dramaturgiai és formai szempontból számos egyéb érdekességet tartogat a mű. A szereplők szövegei mind párosrímű, tízszótagú sorokból állnak, az esetek elsöprő többségében pedig tízoros strófákká rendeződnek. Így felelgetnek egymással József testvérei, a fáraó udvaroncai, a kulcsár és a pék, vagy akár a midiánita kereskedők. Három kivételt lelünk: József, Jákob és a fáraó hosszabb monológokat is kapott. Nem egyértelmű ugyanakkor, miért éppen azokon a pontokon vélte a szerző szükségesnek a dalbetétek elhelyezését, ahol azt azután megtette. Egyrészt találunk ugyanis többféle kóruséneket,⁴³ illetve

41 Čevapović 1820, 10. felvonás, 139.

42 Uo.

43 Egy meg nem nevezett kórus (Čevapović 1820, 1. felvonás, 22.), illetve a midiániták részéről (Čevapović 1820, 5. felvonás, 61.).

a testvérek karát,⁴⁴ illetve Josip,⁴⁵ Jákob,⁴⁶ vagy egy-egy testvér,⁴⁷ sőt, a titkos hang dalát⁴⁸ is, másrészt azok a legkülönbébb helyeken állnak a darabon belül. A dallamok elemzése, pontosabban a korabeli horvát dallamkincs ismerete nélkül egyelőre annyit föltételezhetünk, hogy a zenei anyag is Čevapović művének tűnik. A horvát iskoladráma tehát valójában egyfajta vallásos daljáték lehetett, amely horvát nyelven, dal- és kórusbetétekkel jelenített meg egy közismert őszövetségi történetet.

Hibát követnénk el azonban, ha a Klimó-könyvtárban található egyetlen horvát iskoladramát pusztán szentírás- és színháztudományi szempontból vizsgálnánk. A kötet ugyanis olyan szövegtípust is tartalmaz, mely sajátos megvilágításba helyezi az egész – ha őszinték vagyunk, jelentős költői és színműírói tehetségről tanúbizonyságot tévő – művet. Grga Čevapović bibliai témájú iskoladramája ugyanis egyik előkészítője a majd az 1830-as években kibontakozó illirizmusnak, mely túlnyomórészt horvát gyökerű szellemi-művelődéspolitikai irányzatként arra törekedett, hogy a déli szláv népeket a közös kulturális múltra alapozva politikailag is egyesítse. A kulturális egyesítésre vonatkozó célkitűzés ugyanis egyértelműen tettenérhető a bevezetőben. A különféle déli szláv népeket és tájakat elősoroló, kétsoros rigmussorozat kulcsmondata a végén hangzik el: „Illyricski prosta zapivajte;”⁴⁹ A szerző egyértelműen állást foglal ezzel a horvátul folytatott költészeti tevékenység jogosultsága és értéke mellett, melyet éppen a megelőzőleg felsorolt, a Drávától Dalmácián át Boszniáig terjedő *enumeratio* segítségével támaszt alá. És hogy milyen korabeli szellemi küzdelmek közepette született meg az iskoladráma, jól mutatják a közel egy teljes oldalnyit kitevő lábjegyzetek,⁵⁰ melyek az ’illír’ nyelv használhatóságáról és használandóságáról szóló érvekre utalnak. Hasonló célt szolgál a folytatásként következő két, *Dalmatinka* és *Srimka* megjelölésű, tíz-tíz versszakból álló dal is. Ha már

44 Pl.: Čevapović 1820, 10. felvonás, 127.

45 Pl.: Čevapović 1820, 3. felvonás, 40.

46 Pl.: Čevapović 1820, 2. felvonás, 32.

47 Pl. Ruben, Čevapović 1820, 3. felvonás, 46.

48 Pl.: Čevapović 1820, 6. felvonás, 76.

49 Čevapović 1820, Uvod, 8.

50 Čevapović 1820, 20.

az *enumeratio* fölbukkant, az *Uvod* első és második részét az *invocatio* köti össze, hiszen mindkétszer a *vila*, azaz tündér szólíttatik meg, mint olyan titokzatos szellemi lény, aki a déli szláv népeket összekapcsolni képes: „Zapivala Vila Dalmatinka, / Odpivala Posestrima Srimka.”⁵¹ A ferences szerzetes által szerkesztett – sőt, komponált – kötet a jezsuita jelmonddal zárul: „Sva Na Vechu Slavu Boxiu.”⁵²

Benjamin, ou la reconnaissance de Joseph

Tematikus szempontból ésszerűnek tűnik a horvát műhöz a Klimó-könyvtárban őrzött⁵³ egyetlen francia iskoladramát kapcsolni, ugyanis ez – amint már az idézett címből kitetszik – szintén József történetével foglalkozik.⁵⁴ Ugyanazon téma két földolgozásának eltérő címmegjelölése mégsem véletlen: míg Čevapović – a szentírási elbeszélést követve – kifejezetten József alakját állította középpontba, addig a francia mű szerzője, Pierre-Robert Arthuys⁵⁵ Benjámin, a legkisebb testvért teszi meg főszereplőnek. A háromfölvonásos, Józsefet és testvéreit, továbbá József fiait, Józsefnek egy Ramesses nevű bizalmasát (a *valet* hagyományos francia szerepében), továbbá hat testőrt és parancsnokukat fölvonultató darab Pécssett föllelhető kiadása egy soproni, 1768-ban végbevitt előadás emléke, ám a mű korábbi: szerzőjének korai halála után először Párizsban, 1749-ben adták ki.⁵⁶ A pécsi példány sokat elárul az 1768-as előadásról: előbb a résztvevőkről és a helyszínről,⁵⁷ majd pedig a Zichy Ferenc győri

51 Čevapović 1820, *Uvod*, 5. Kissé lejjebb pedig: „Ah! krasna Vilo! Posestrimo Srimka! / Nechel pram Moru jadrit Dalmatinka? / Il'che po Istru bash Siverom brodit / K'Trajanskom Mostu?” Čevapović 1820, *Uvod*, 10.

52 Čevapović 1820, 10. felvonás, 140.

53 Jelzete: PTE EGTK TGYO Klimó Könyvtár, OO. VII. 12.

54 A történet földolgozása a korban nem ritka, 1733-ban éppen a fent említett Pietro Metastasio is írt szövegkönyvet *Giuseppe riconosciuto* címmel.

55 Pierre-Robert Arthuys (1692–1721) jezsuita szerzetes és író volt. Rövid élete során igyekezett bekapcsolódni kora irodalmi életébe, egyetlen ismert műve az itt tárgyalt iskoladráma.

56 Arthuys 1749.

57 „[...] représentée Par la Jeune Noblesse de la Maison de Pensionnaires a Edenbourg en Hongrie dont la direction est confiée aux Peres de la Compagnie de Jesus.” Benjamin, előzék.

püspöknek⁵⁸ szóló ajánlásban az előadás voltaképpeni okáról: „Si nos jeunes talens ont entrepris d’y représenter une Tragédie Française; ce fut dans le dessein de Vous attribuer Monseigneur tout l’avantage de nos progrès dans la connoissance des langues étrangères dont nous avons vû, il y a quelques années y introduire l’étude.”⁵⁹

A tragikusan fiatalon elhunyt francia jezsuita író sokkal szabadabban bánt a szentírási alpanyaggal, mint ahogyan a korábban bemutatott horvát darab ferences szerzője. A József elveszejtésére irányuló kísérlet, Egyiptomba kerülése és fontos polcra emelkedése csak érintőlegesen, pontosabban, csak mint már kész tény kerül elő. A mű nem a külső, hanem a belső eseményekre összpontosít: elsősorban József tépelődéseit közvetíti, melyeket hol magában, hol pedig a környezetének is közvetít, és amelyek rámutatnak, milyen kettős szerepet kell magára öltenie: egyrészt az egyiptomi szolgálatban álló főhivatalnokét, másrészt a testvéreit fölismerő, ám ezt a fölismerést egy darabig leplező zsidó emberét. Már a József bizalmasának választott Ramesses elnevezése is zavarbaejtő, hiszen ehhez hasonló néven több neves fáraóra is emlékezik a történetírás. A cselekmény jó részét Joseph és Ramesses párbeszédei teszik ki, a többiek csak az első fölvonás utolsó jelenetében bukkannak föl először, és azután a második és a harmadik fölvonásban kapnak némi szót. A darab nyitójelenetében Joseph

58 Zichy Ferenc (1701–1783) győri püspök (1743–1783) az egyházi és a családi magánvagyonából igen jelentős fölújítási munkákat végeztetett egyházmegyéjében, továbbá neki köszönhető a győri székesegyház restaurálása, és ma is látható belső kialakításának túlnyomó része.

59 Benjamin,)(2v. A színlap tanúsága szerint a szerepeket megjelenítő fiatalok között megtalálható Klimó György pécsi püspök unokaöccse, Imre; egy Festetics (*sic!*) gróf, egy olasz, négy magyar, két német, illetve három francia növendék. Közöttük minden bizonnyal a francia lehetett a közös nyelv, a Biblia ismerete pedig a biztos közös tudásanyag. „1768-ban P. [Mathias] Geiger a soproni nemesi konviktus élére került, s itt folytatta a francia színjátékok népszerűsítését. Így már működésének első esztendejében előadták növendékei a Benjamin ou reconnaissance de Joseph című tragédiát; ez Sopronban nyomtatásban is megjelent. A darabot egyesek Geiger eredeti munkájának tartották, csak legújabbán sikerült azonosítani Pierre-Joseph Arthuys francia jezsuita író 1749-ben Párizsban megjelent munkájával. A darabot eredetileg a párizsi Louis-le-Grand jezsuita kollégium diákjai mutatták be, az 1749. évi párizsi kiadás egy példányát a budapesti Széchényi Könyvtár is őrzi. A darab teljes francia szövegének soproni kiadását valószínűleg ugyancsak Geiger szorgalmazta.” Staud 1977, 16.

aggódik testvéreiért, akik ugyan kiteszítetták maguk közül egykoron,⁶⁰ ő még mindig szereti őket.⁶¹ Érzületét, a konfliktushoz való hozzáállását különösen megkapó módon mutatja be az az imádság, mely az első fölvonás negyedik jelenetét teszi ki, és amelynek a végén a következőket olvassuk:

*En vain, aimé du Roi, respecté de la Cour,
Si je n'ai le coeur de mes freres,
Ces biens ne sont qu'imaginaires;
Ou reprens tes bienfaits, our rends-moi leur amour.*⁶²

Hogy Benjamin áll a középpontban, csak fokozatosan derül ki. Előbb a bizalmas Ramesses,⁶³ majd pedig Manasses különíti el⁶⁴ őt a többi testvértől. Benjamin maga csak az első fölvonás hetedik jelenetében bukkan föl, és azonnal kegyelmet kér Joseph-től: „Protegez, l'innocent, Seigneur, ou qu'il périsse: / J'attends de votre main la vie ou le supplice.”⁶⁵ Arthuys abban is *in medias res* kezdi darabját, hogy Joseph testvérei éppen menekülni igyekeznek Egyiptomból, ám előbb Benjaminget, majd a többieket is elfogják, és visszahozzák a memphisi udvarba, ahol Benjamin – amint láttuk –, kegyelemért esedezik. Szerepe azáltal válik jelentőssé, hogy közvetít menekülő testvérei és Joseph között: „Et pourquoi fuir un frere qui vous aime?”⁶⁶ – illetve: „J'irai vers lui faire un dernier effort, / Laissez-moi l'approcher, ou donnez-moi la mort.”⁶⁷

A József és testvérei között végül megtörténő kiengesztelődés önmagában nem nyújt magyarázatot arra, miért alkalmazta a darab szerzője a *tragédie chrétienne* műfajmegjelölést. Ennek fölfejtésére két lehetőség kínálkozik, melyek voltaképpen egyetlen személyre, Jézusra vezethetők vissza. József, csak-

60 „Ces cruels me livrant à des Marchands avarés, / Se crurent innocens pour être moins barbares.” Arthuys 1749, 3.

61 „Ramesses: Votre amour! Et pour qui? Joseph: Pour de malheureux freres.” Arthuys 1749, 3.

62 Arthuys 1749, 11.

63 „Benjamin seul exempt de ces déguisemens,” Arthuys 1749, 5.

64 „Criminels, ah! Seigneur, Benjamin peut-il l'être?” Arthuys 1749, 12.

65 Arthuys 1749, 14.

66 Arthuys 1749, 20.

67 Arthuys 1749, 27.

úgy, mint Jézus, hosszasan leplezi valódi kilétét, az ellene elkövetett bűnököt nagylelkűen elnézi, a kiszabott büntetéseit is bánja, és csak ideiglenesnek tekint, végül pedig fölfedi kilétét. A föl-nem-ismerés hosszan húzódó motívuma az emmauszi tanítványok sajátos 'vakságára' látszik utalni, ám Jézusnak a föltámadás utáni megjelenései közül a szintén sokjelentésű, a János-evangélium utólagosan hozzáfűzött, 21. fejezetében fölbukkanó, (Simon) Péter hűségét firtató kérdést maga József ismétli meg: „Siméon, m'aimez-vous?”⁶⁸ Ennek a kortársak számára, jezsuita környezetben félreérthetetlen utalásnak kellett lennie. Ebből a szempontból máris jobban érthető, miért keresztény műként definiálta szerzője a József-földolgozást. József a meg nem értett, föl nem ismert Jézus szerepét játssza, mégpedig úgy, hogy a szerző az „életpályák” hasonlóságát nemcsak kiemeli, hanem az idézett félreérthetetlen kulcskérdéssel meg is erősíti.

Az egyetlen magyar nyelvű iskoladráma: *Békesség*

A Klimó-könyvtárban egyetlen magyar iskoladrámát találunk. A gyűjteményben a második legújabb mű Kreskay Imre⁶⁹ 1806-ban, Pápán költött, Veszprémben megjelent *Békesség* című darabja,⁷⁰ mely többféle hagyományt is követ. A tulajdonképpeni irodalmi szöveget megelőző ajánlás még a múltba tekint, amennyiben az alkotó „alázatos ajánló levélben” fordul „Jósef Antal ő királyi hertzezségéhez” – aki nem más, mint a magyar kultúra támogatásában emléke-

68 Arthuys 1749, 52. „Miután ettek, Jézus megkérdezte Simon Pétertől: 'Simon, János fia, jobban szeretsz engem, mint ezek?' 'Igen, Uram – felelte –, tudod, hogy szeretlek.' Erre így szólt hozzá: 'Legeltesd bárányaimat!' Aztán másodszer is megkérdezte tőle: 'Simon, János fia, szeretsz engem?' 'Igen, Uram – válaszolta –, tudod, hogy szeretlek.' Erre azt mondta neki: 'Legeltesd juhaimat!' Majd harmadszor is megkérdezte tőle: 'Simon, János fia, szeretsz?' Péter elsomorodott, hogy harmadszor is megkérdezte: 'Szeretsz engem?' S így válaszolt: 'Uram, te mindent tudsz, azt is tudod, hogy szeretlek.' Jézus ismét azt mondta: 'Legeltesd juhaimat!'” Jn 21,15-17.

69 Kreskay Imre (1748–1809) előbb pálos, a rend eltörlése után egyházmegyes pap és költő, aki kiállt a magyar irodalmi formák és az irodalom magyarul művelése mellett. Számos latin és magyar nyelvű költeményt alkotott, utolsóként a nemesi fölkelőket buzdította: Buzdító versek a felkelő magyar nemességhez, Veszprém, 1809.

70 Jelzete: PTE ETKK TGYO Klimó Könyvtár, NN. II. 16/23.

zetes szerepet vivő, és ezért Budapesten köztérrel is megtisztelt József nádor.⁷¹ A színmű címe az ajánlásban is fölbukkan: „[...] a’ sohajtozva kívántt Békesség, még pedig édes Hazánkban, Posonyban, erősítettett-meg, [...]” Mára a napóleoni háborúk emléke igencsak elhomályosult, ám a kortársak világosan emlékezhetnek az 1805-ben, Pozsonyban megkötött – akkor még nem látszott, hogy csak külön- – békére, mely az austerlitz-i, hatalmas francia győzelemmel végződő csata (1805) következtében rendezte Franciaország és Ausztria viszonyát. A szerződés ismertetése itt nem feladatunk, ám a szerződő felek említése igen: Napoléon francia császár és I. (osztrák számlálás szerint: II.) Ferenc osztrák császár egyeztek meg Európa egy részének újrafelosztásáról. A Nyugat-Európában a százéves háború óta nem látott háborús konfliktus, melybe a sajátos szervezettségű osztrák-cseh-magyar-horvát-italiai államalakulat is belekeveredett, egyrészt gazdasági föllendülést hozott, másrészt érthető, mindenekelőtt a francia forradalom hirdette eszmék miatt ideológiai nyugtalanságot okozott. Kreskay Imre úgy költi meg kissé naiv poémáját, hogy még sejtelve sincsen a nemesi fölkelésnek és ezzel a Magyar Királyságnak még a középkorból itt felejtett honvédelmi fölfogásának és rendszerének az 1809-ben, Győr mellett bekövetkező összeomlásáról – és természetesen Napoléon további tetteiről és sorsáról sem. A címül adott békességet majd csak a bécsi kongresszuson létrehozott Szent Szövetség fogja elhozni 1815-ben, melynek eredményeképpen száz esztendeig – a nemzeti mozgalmak kiváltotta ribilliók, a német egységre irányuló porosz-osztrák testvérháborút, illetve az Európa ésszerű határain kívül húzódó, proxyháborúként vívott krími háborút leszámítva – béke uralkodott az európai kontinensen.

Kreskay tapasztalata tehát az lehetett, hogy a páratlan erővel nyomuló francia hadat sikerülni látszik eltéríteni, így magyar területeken nem várhatók harci cselekmények. Ne feledjük: hiába tűnt le már legalább három nemzedék a török kiűzése

71 Valójában: József Antal (1776–1847) főherceg, a műben többször említett I. (II.) Ferenc császár öccse. Különös figyelemmel viseltetett Magyarország fejlesztése iránt, Pest-Buda klasszicista vonásai nem kis részben az ő szervező tevékenységének köszönhetők. Politikailag is jelentős tevékenységet fejtett ki: rávette bátyját a reformországgyűlés (1825–1827) összehívására, az 1838-as árvíz idején a mentést irányította, megakadályozta a Védegylet föloszlatását és kegyelmet eszközölt ki Kossuth-nak, Wesselényinek és több más, magyar reformpolitikuskak.

és a felszabadítással együttjáró pusztítás óta, a szörnyű emlékek még minden biznnyal kísérthettek a kollektív emlékezetben. Ha ebből a történelmi szempontból tekintjük a művet, aligha lehet túlzó a szerző lelkesedése a béke iránt, ezt a lelkesedését pedig zenés⁷² költői műben, az 1806. esztendő köszöntésére fejezte ki.

A darab nem tagolódik fölvonásokra és jelenetekre, és pusztán három szereplőt, pontosabban elvont fogalmat vonultat föl istennőként („istenasszonyi személyekben”) megszemélyesítve: a Békességet, az Igazságot és a Hívtséget. Így a mű aligha valódi iskoladráma, mintsem inkább didaktikus ódafüzér, mely a közelmúlt európai politikai fordulatok után végre-valahára bekövetkező – az utólagos tudással fűzhetjük a kulcsszó elé: látszat- – békét ünnepli. Az egyes szereplők szövegei formailag többnyire szabadversnek sorolhatók be, melyek időnként a-b-b-c képletű, néhányszor négysoros, kötöttebb formájú versre váltanak. A szöveg tartalma inkább az elvont szereplők bőséggel hömpölygő állásfoglalásai, mintsem drámai – akár tragikus, akár komikus – összetűzései.

Analízis nélkül, hogy a teljes műben elmélyednénk, érdemes föltárni a szereplők különbözőségét és álláspontjukat. A darab elején a Hívtség és az Igazság érdeklődik a Békességnél, egyrészt, hogy honnan érkezik, másrészt, hogy miért távozott egy időre:

Hívtség:

Honnan, honnan szép Békesség!

Illy örömmel érkezel?

Mosolygó pillantásiddal,

Rózsát festő ajakiddal

Mond: mit nagy jót fedezel?

[...]

Igazság:

Nem félsz-e pedig pirongató szavaimtól, oh Békesség!

Hogy mellőlem eltávoztál? Nemde tsak egyedül

72 „musikabéli zengedezésekre” Kreskay 1806, címlap.

*Barátságos társaságod élesztheti kedvemet,
Sőt tsak ez tartóztathattya Halandókkal léteemet?*⁷³

A Békesség erre adott válaszában máris megleljük az első történelmi utalásokat, melyeket a bevezetőben már említettünk:

*Melly ízes meglegedettséggel mulattunk együtt
Kevélyen folyó Seina' partyain,
Hol ékes Párisnak, 's mulatságos Versailnak
Gyönyörködtető - - ah emlékezet! - - kertyeit
Hidelkedve nyalogattya.
[...] a' mozdúlhatatlan Fátomnak
Kemény lántzon függő nagy könyvéből felolvasta
Sorsomnak jövődőségét. És ime!
Már az égi Tsillagzatok' alsóbb Czirkalmiban
El vala végezve számkivettetésem.*⁷⁴

Mindez azonban csak bevezető volt: a három szereplő egymásnak felelgetve eleveníti föl a francia forradalom óta történt eseményeket, melyek a minden esetben ritkított szedéssel megjelölt erényeket veszélyeztették.

Az első válaszokra feleletül a Békesség bevezeti Bellona alakját, aki előbb a francia, majd az európai háborúskodásokért lehet felelős:

*[...] a' perpatvarkodó Viszálkodásnak
Dühös Aszszonya, Bellona, bús sötétségek' fekete
Barlangjából kirohanván , komor füsttel lángoló
Fáklyáit, szélnek eresztett hajakkal futkozva,
Fel 's alá tsapkodván , a' pazdorjás szíveket gyújtogatta,
[...]*⁷⁵

73 Kreskay 1806, 9; 10.

74 Kreskay 1806, 12.

75 Kreskay 1806, 14.

— ám még érdekesebb monológjának az utolsó szakasza. Ebben a Békesség fölveti azt a kérdés, hogy vajon a szabadság eszménye megér-e oly sok emberi áldozatot – azaz halált:

*Oh Szabadság! oh Név! melly drágára
Betsültettél:
Szerezttétél
Vérözönök' dijjával.
Nem mind gyémánt, mellynek nagy az ára:
Egy tündöklő
Kis termő kő
Gyakran verseng árával.⁷⁶*

Józanabb hang ez, mint a negyven évvel későbbi, a szabadságért mindent föláldozó nemzeti-romantikus eszmény. Erre utal a Hívtség válasza is, melyben Mária Teréziának a nép, azon belül a magyarság és a kereszténység fölvirágoztatása érdekében végzett tetteit magasztalja, és ugyanezt a műben ekkor első alkalommal névszerint megjelenő I. (II.) Ferentztől is reméli:

*Tükör gyanánt szolgáltatta által e' jó példákat
Unokáinak, hogy valamit várhatnánk, 's kérhetnénk
Egy jószívű Fejedelemtől,
Bátran reménylhessük azt Ferentztől.
Állandó leszek én Ferentz' oldalánál;
El sem választ tőle egyéb halálánál.⁷⁷*

Az ezután egymásra következő, hosszú szabadversekben a három szereplő a Habsburg-ház uralkodóit magasztalja, és reméli, hogy Ferenc az ő örökükbe lép. Kiemelendő az Igazság önmagának tulajdonított szerepe:

76 Kreskay 1806, 16.

77 Kreskay 1806, 18.

Szorgos Nevelője
 Vóltam Nagy Annyának,
 'S én leszek Fiának
 Hiv Dajkája:
 Kegyes Vezérlője
 Leszsz ő Magzattyának,
 Kis Ferdinándjának
 Nagy példája.⁷⁸

Ha egy pillanatra megvizsgáljuk, miféle szerepet töltenek be az elvont istenasszonyok alakjai, több hagyományt is fölismerhetünk mögöttük. Egyrészt az istenasszonyok valójában elvont tökéletességű ideák, másrészt daimónok, harmadrészt a Szentlélek hét ajándékának némelyikére is utalhatnak.

Mivel elsöre hiába gyözködi a Hívség és az Igazság a Békességet, hogy szálljon le ismét a földre,⁷⁹ a Hívség beveti a leghatásosabb érvet: a közelmúltból földézi immár nem a háborúskodás, hanem a béke eseményeit:

De megszűnt már, oh megszűnt!
A' nagyszívű Ellenség-is Ember-társait öldökölni.
 [...]
 Futott bajvívó Császári Társának barátságos ölelésére
'S kezét adta óhajtott Frigynek kötésére.⁸⁰

A bevezetőben említett pozsonyi különbékéről van itt szó: a császártársak Napoléon és I. (II.) Ferenc.⁸¹ Ám a Békességnek még ennyi sem elegendő, hiszen „még most-is piros párával gőzölgének / Az Embervértől részegült mezők:

78 Kreskay 1806, 20.

79 „Én önként nem költözködöm.” Kreskay 1806, 23.

80 Kreskay 1806, 24.

81 „Az e jelenetben rejlő propagandaérték kiaknázására francia oldalról is komoly törekvések irányultak, ugyanakkor a Habsburg-udvar a vesztes háború és a súlyos feltételekkel aláírt béke Kreskay interpretációjában I. Napóleon és II. Ferenc császárok mint egyenrangú felek jelentek meg, [...]” Nagy 2019, 214.

/ [...] / Zár alatt halgat még a Törvény,”⁸² Ez pedig immár megnyitja a lehetősége a Hívségnek és az Igazságnak, hogy belekezdjenek az osztrák uralkodóház és Ferenc császár parttalan méltatásába:

*Lássad örömmel, mi győzedelmet ígérő bátorsággal
Öntötte az Ország' határain Ellenség elejbe
Fegyveres Népét, Austriai Uralkodó Háznak
Igaz Bajnokja, Magyarok' megbizott kedves öröme,
Károly Hertzeg,⁸³ kit az érdemekre jól vigyázó
Ellenség-is nagy katonának, okos Vezérnek
Tisztelettel esmér.⁸⁴*

A Hívség és az Igazság váltakozó szózatai megenyhítik a Békességet, és csatlakozik az ünnepélyes „zárójelenethez”: „Mondjuk hát örvendetesen: / Éljen! Éljen Ferentzünk.”⁸⁵ A nagy boldogságban azonban nem kerülhetik el figyelmünket a mű legdidaktikusabb mondatai: míg közösen többször is éltetik az uralkodót, a Hívség, az Igazság és a Békesség külön-külön életvezetési elvárásokat, pontosabban politikai magatartásformákra szólít föl:

82 Kreskay 1806, 27; 28.

83 Habsburg-Lotharingiai Károly Lajos (1771–1847) főherceg, aki a Napoléon ellen vívott védekező háború hadvezéréként osztrák részről tevékenykedett.

84 Kreskay 1806, 28.

85 Kreskay 1806, 30.

Hívtség:

Szolgáljunk mi szívesen,

Fiúit szeretetünkkel,

Jobbágyi tiszteletünkkel.

Nam rab a' mi félelmünk.

[...]

Igazság:

Éljünk mi törvényesen:

Nemzeti szabadságunkkal,

Nemes, 's Polgári sorsunkkal

Össze-viszsza nem élünk.

[...]

Békesség:

Éljünk bátran, 's tsendesen:

Gyönyörködjünk gyümölcseinkben;

Királyunknak szíveinkben

Hiv Oszlopot emeljünk.⁸⁶

A darab zárása immár a király és a nemzet egységét hirdeti, és Ferenc császárnak a maga korában teljesen megszokott, ma már szinte elviselhetetlenül dagályos magasztalásával, a fennálló rend méltatásával és a nyugodt élettel való meglelégedettséggel zárul.⁸⁷

Összegzésül

Jóllehet, a Klimó György püspök alapította könyvtár csak szerény mennyiségű, egykoron és nem mindig helyesen iskoladramaként azonosított művet őriz,

86 Kreskay 1806, 30; 31.

87 „Végül a társadalmi-politikai stabilitás megőrzésének szükségességét nyomatékosítva felszólította az országot arra, hogy a jövőben is maradjon hűséges az uralkodóhoz, és a nemesiséget, illetve polgárságot pedig arra, hogy a 'nemzeti' szabadságukat továbbra is törvényes keretek között gyakorolják.” Nagy 2019, 215.

mégis igen széles nyelvi és kulturális távlatot mutat föl. Pécsi horvát és soproni francia színmű éppúgy föllelhető, mint veszprémi magyar és bécsi olasz színdarab. Névtelenül maradt diákok, buzgó és elkötelezett paptanárok, világhíres itáliai költők egyaránt fölismerték az iskoladráma műfajának jelentőségét, mely belátható és elvégezhető föladatot adott, vallási és erkölcsi értéket közvetített, embert nemesített. A gyűjtés, vagy legalábbis beszerzés szándéka arról tanúskodhat, hogy az irodalmi életet többé-kevésbé figyelő és követő, művelt püspökök a jövőbe pillanthattak: talán egyszer lesz rá idő, tér, lelkesedés és közönség, hogy a művek be is mutattassanak.

IRODALOMJEGYZÉK

- Annus 1735.** *Annus saecularis universitatis Tyrnaviensis*, Berger, Tyrnaviae, 1735.
- Arthuys 1749.** Arthuys, Pierre-Robert: *Benjamin ou reconnaissance de Joseph*, Caillau, Paris, 1749.
- Čevapović 1820.** Čevapović, Grga: *Josip, sin Jakoba patriarke*, Pritiskanje Kraljevske Mudroskupštine Magjarske, Buda, 1820.
- Friz 1738.** Friz, Andreas: *Zrinius ad Sigethum*, Royerin, Posonium, 1738.
- Kreskay 1806.** Kreskay Imre: *Békesség*, Számmer, Veszprém, 1806.
- Márfi 1998.** Márfi Attila: *Thália papjai Pécssett*, Pro Pannonia, Pécs, 1998.
- Metastasio 1747.** Metastasio, Pietro: *S. Elena el Calvario*, Royerian, Posonium, 1747.
- Nagy 2019.** Nagy Ágoston: *Kreskay Imre inszurrekciós költészete*. In: *Sic itur ad astra*, 68 (2019), 173–244.
- Pintér 2009.** Pintér, Márta Zsuzsanna: *Zrinius ad Sigethum (Théorie dramatique et pratique du théâtre dans l'oeuvre d'Andreas Friz S. J.)*. In: Wilhelm Kühlmann – Gábor Tüskés (hrsg.): *Militia et Litterae (Die beiden Nikolaus Zrínyi und Europa)*. Niemeyer, Tübingen, 2009. 242–257. <https://doi.org/10.1515/9783484971141.242>
- Richter 1699.** Richter, Ferdinand Tobias: *Hymenaei de Marte Triumphus*, Susanna Cosmerovi, Wien, 1699.
- Staud 1977.** Staud Géza: *Iskolai színjátékok Sopronban (1615–1776)*. In: *Soproni Szemle* 31/1 (1977), 11–31.
- Wittwer 1934.** Wittwer, Max: *Die Musikpflege im Jesuitenorden unter besonderer Berücksichtigung der Länder deutscher Zunge*, Universität Greifswald, Greifswald, 1934.
- Zill 1723.** Zill, Matthias: *Sub olea pacis et palmae virtutis*, Universitas Pragensis, Prag, 1723